

Aanvallen en verdedigen

Het GPV en de RPF op weg naar de ChristenUnie (1994-2000)

Joop Hippe

‘De één duwde, de ander trok.’ Janco Cnossen, van 1994 tot 2000 voorzitter van het GPV, karakteriseerde in enkele woorden zijn benarde positie in het eenwordingsproces met de RPF.¹ Niet alleen deze partij, maar ook de met het GPV verwante krant *Nederlands Dagblad* oefende druk uit op het Verbond om de zelfstandigheid geheel of gedeeltelijk op te geven en voor samengaan te kiezen. Cnossen vreesde echter dat een deel van zijn achterban zou afhaken wanneer de ontwikkelingen te snel zouden gaan. Lange tijd was de weerstand groot in de gelederen van het Verbond om de eigen identiteit op te geven. Terwijl de RPF – die van meet af aan voor een samengaan van de orthodox-christelijke partijen had gepleit – in het offensief ging, kon het GPV niets anders dan zich verweren.

In deze bijdrage wordt dit proces van aanvallen en verdedigen beschreven, dat leidde tot de totstandkoming van de ChristenUnie. Als beginjaar kan 1994 worden aangemerkt, toen voor het eerst uitdrukkelijk de vraag werd opgeworpen of de samenwerking van het GPV en de RPF in de vorm van gemeenschappelijke lijsten bij de raads-, Staten en Europese verkiezingen ook niet bij de Tweede Kamerverkiezingen moest worden verwezenlijkt. Als eindpunt geldt 22 januari 2000, toen GPV en RPF besloten een politieke unie aan te gaan onder de naam ChristenUnie. Volledige organisatorische samensmelting was toen nog een brug te ver, dat zou zo’n vier jaar later gebeuren.

Achtergronden, hoofdrolspelers en obstakels

Het eenwordingsproces van het GPV en de RPF in de jaren 1994-2000 werd beïnvloed door twee factoren die zich juist in deze periode lieten gelden. De eerste was de geduchte electorale klap die het CDA te verwerken kreeg, waarvan Verbond en Federatie niet of nauwelijks profiteerden. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 leverden de christendemocraten twintig zetels in, terwijl de RPF van één naar drie zetels steeg, het GPV bleef steken op twee zetels, en de SGP zelfs een zetel achteruit ging (zie tabel 1 in bijlage 1). In 1998 verloor het CDA nog eens vijf zetels,

terwijl de zetelaantallen van GPV en RPF gelijk bleven (de SGP kreeg er één bij). Daarbij kwam dat de christendemocraten vanaf 1994 in de voor hen geheel nieuwe oppositierol terechtkwamen. De beide paarse kabinetten (bestaande uit PVDA, VVD en D66) namen besluiten die met name bij de orthodox-christelijke partijen op grote weerstand stuitten, zoals de legalisering van euthanasie, de verruiming van de openstelling van winkels op zondag, de opheffing van het bordeelverbod en de instelling van het homohuwelijk.

De tweede factor betreft het ingrijpende veranderingsproces binnen het vrijgemaakt-gereformeerde milieu in deze jaren. De opvatting dat de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) de ware gereformeerde kerk was, raakte aan slijtage onderhevig, vooral – maar niet uitsluitend – onder de jongeren van dit kerkgenootschap. De in de vorige bijdragen reeds gesignaleerde verruiming van het toelatingsbeleid van het GPV kan al als een teken van deze wijziging in het gedachtegoed van de vrijgemaakt-gereformeerden worden beschouwd.

Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen kwamen de gesprekken op gang over verdergaande vormen van samenwerking dan die tot dan toe waren gepraktiseerd. Hoofdrolspeleers waren aan RPF-zijde bovenal Leen van Dijke, die in 1994 als voorzitter van de Tweede Kamerfractie aantrad, en Roel Kuiper, sinds 1995 directeur van het wetenschappelijk bureau van de RPF. Zij probeerden voortdurend het GPV tot (meer) samenwerking te verleiden. Binnen het Verbond, dat verdeeld was over een nauwer samengaan met de RPF, deden meer acteurs aan het spel mee. Vooraan stonden evenwel Tweede Kamerfractievoorzitter Gert Schutte en partijvoorzitter Cnossen. Zij zetten zich – met het verloop van het proces ieder steeds meer op eigen wijze – in voor het behoud van het eigene van het GPV en ‘het bij elkaar houden’ van de partij.

Van een leien dakje ging het eenwordingsproces tussen GPV en RPF niet, daarvoor waren de in de voorgaande bijdrage al besproken verschilpunten nog te groot. In de eerste plaats liepen de opvattingen over de belijdenisgeschriften (de Drie Formulieren van Enigheid) uiteen. Het GPV had deze voluit in het grondslagartikel van zijn statuten opgenomen; bij de RPF was de positie van de belijdenis in het grondslagartikel vager en voor meerderlei uitleg vatbaar.² Dit bracht met zich mee dat de RPF naast leden van verschillende gereformeerde kerkgenootschappen in toenemende mate ook leden uit de verschillende ‘vrije groepen’ (evangelischen) kon organiseren, die de belijdenisgeschriften deels of helemaal afwezen. Deze heterogene samenstelling van de ledenaanhang van de RPF vormde het tweede obstakel voor een samengaan van beide partijen, want hoewel het GPV in 1993 zijn toelatingsbeleid had verruimd, betekende dit niet dat gereformeerden uit alle kerken voor het lidmaatschap in aanmerking kwamen, laat staan de leden van de hiervoor genoemde evangelische kerkgenootschappen.

Hiervoor is al aan de orde gekomen dat de RPF in de discussie over samenwerking tussen de drie kleine christelijke partijen altijd voorop liep. Zij was altijd nadrukkelijk voorstander van een naar elkaar toe groeien van deze partijen, terwijl het

GPV juist steevast principiële bezwaren opwierp. Dit patroon is ook weer zichtbaar in de fase die voorafging aan de totstandkoming van de ChristenUnie.

Confederatie?

Niet iedereen binnen het GPV deelde de officiële afwijzing van vergaande coöperatie bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Al voor 1994 waren er in de top van het Verbond personen die wel voorstander waren van verdergaande vormen van samenwerking, zoals de gewezen directeur van de Groen van Prinsterer Stichting – het wetenschappelijk bureau van het GPV – Herman Timmermans en zijn opvolger Arnold Poelman. Zij maakten deel uit van een informeel groepje, samen met de RPF'ers Kuiper en André Rouvoet, die leiding gaf aan het wetenschappelijk bureau van de RPF. Gespreksonderwerpen waren de mogelijkheden van intensieve samenwerking tussen hun partijen, waaronder de optie tot een confederatie.³

Nog voor de Kamerverkiezingen van mei 1994 organiseerde Poelman een rondetafelgesprek tussen vier prominente leden van GPV en RPF over de verhouding tussen beide partijen. Dat Kuiper, nummer vier op de RPF-kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen, en Egbert Schuurman (Eerste Kamerlid voor de RPF) verdere samenwerking tussen beide partijen wenselijk vonden, was niet zo verrassend – de RPF was daar immers altijd al voorstander van. Van meer belang was dat de beide GPV'ers Kars Veling (Eerste Kamerlid) en Jurn de Vries (hoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad*) deze stelling eveneens onderschreven. Volgens de laatste werkte het confessionele verschil tussen GPV en RPF niet door in de programma's van de beide partijen, waardoor hun afzonderlijke bestaan moeilijk viel uit te leggen. Veling meende dat het wat betreft de relatie tussen GPV en RPF niet in de eerste plaats om de kerkkwestie zou moeten gaan, maar om de doelstelling van een politieke partij. 'Ik zou eigenlijk naar een typering willen van de politieke beweging waarin helder wordt dat het natuurlijk wel om de politieke betekenis gaat.'⁴ Veling opende hiermee de weg voor het GPV om uiteindelijk tot overeenstemming met de RPF te komen.

Na de Tweede Kamerverkiezingen hield Kuiper een pleidooi voor een 'structureel bondgenootschappelijk optreden' van GPV en RPF, samen met Bart Verbrugh, de voormalige politiek leider van het GPV in de Tweede Kamer. Zij wezen op de secularisatie van het politieke landschap. Na de verkiezingen hadden het CDA en de kleine christelijke partijen nog maar 41 zetels (in 1989 bedroeg hun totaal nog zestig zetels, een teruggang van een derde). Bovendien zouden de christendemocraten streven naar een publieke moraal opgebouwd uit zowel christelijke als humanistische waarden, 'waarbij de band met God en Christus is losgelaten'. Kuiper en Verbrugh vonden dat tegenover dit 'horizontalistische denken' over de publieke moraal GPV en RPF niet verdeeld mochten reageren. Zij wensten een confederatie van beide partijen, met een gemeenschappelijk langetermijnprogramma (dat mogelijk zou zijn zonder de verschillen in grondslag tussen GPV en RPF

aan te tasten), een gezamenlijke kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen en een dito Kamerfractie.⁵

De GPV-leiding reageerde niet enthousiast op deze initiatieven. Partijvoorzitter Cnossen had al in een reactie op het rondetafelgesprek laten weten dat het niet goed zou zijn als het Verbond, na ingrijpende discussies over lijstineenschuiving op lokaal, provinciaal en Europees niveau en over het toelatingsbeleid, opnieuw een intern debat zou beginnen.⁶ Wat betreft het voorstel van een confederatie vond hij dat Europese verkiezingen niet op één lijn konden worden gesteld met die voor de Tweede Kamer, omdat daar het primaat van een politieke partij lag: 'daar profileer je je het sterkst'.⁷ Schutte voegde daaraan toe dat een gesprek over een confederatie 'de noodzakelijke samenwerking die er nu al is' tussen de drie protestants-christelijke partijen onder druk zou zetten. Ook meende hij dat een confederatie heel snel tot een fusie zou kunnen leiden.⁸ In beide gevallen was er sprake van 'vrijwillige armoede': de GPV-leider hechtte aan het confessioneel-gereformeerde karakter van het Verbond, want de geschiedenis toonde volgens hem aan dat meningsverschillen over de belijdenis wel degelijk politieke betekenis hadden. Schutte hield ook vast aan een strikte band tussen kerk en politiek.

Anders dan de GPV-top was RPF-aanvoerder Van Dijke uitermate tevreden over de voorstellen van Kuiper en Verbrugh. Hij vond het 'onverdedigbaar' dat Cnossen 'op de rem' trapte en Schutte 'koud-watervrees' vertoonde.⁹ Anderzijds maanden RPF-voorzitter Adam van den Berg en campagneleider Kees Smits hun partij tot geduld, vanwege de grote aarzelingen bij een deel van de GPV-achterban. Grote haast zou contraproductief kunnen werken.¹⁰ Aan Van Dijke was deze terughoudendheid niet besteed. Hij wilde 'met verve en elan' blijven streven naar meer samenwerking, 'ook al kost dat stemmen'. Van Dijke gaf ook aan over de grondslag van de RPF te willen praten, als daar problemen voor het GPV lagen.¹¹

Het dubbelbesluit

Na de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 was het GPV nogal in mineur geraakt, omdat het niet had weten te profiteren van de grote electorale nederlaag van het CDA. De partij boog zich vervolgens over haar positionering in het politieke spectrum. Dit resulteerde in een commissie die in de herfst van 1995 een rapport uitbracht over de vraag hoe (en niet of) de belijdenis relevant was voor het politieke handelen, mede in het licht van eventuele politieke samenwerking. De commissie stelde vast dat de GPV-achterban eensgezind was over de wijze waarop de belijdenis in de politieke praktijk gehanteerd werd. De confessie mocht niet 'overvraagd' worden, het was geen politiek handboek. Het ging erom het geheel van de Bijbel en de belijdenis in beschouwing te nemen en deze niet selectief te hanteren.¹² In het verdere verloop van de discussie over hechte(re) samenwerking tussen GPV en RPF zouden zowel voor- als tegenstanders hiervan zich soms op dit rapport beroepen.¹³ In de partij was veel animo voor deze bezinningsdiscussie, maar aanvan-

kelijk ontmoette het project nogal wat weerstand, omdat er vrees bestond voor een verborgen agenda: het effenen van het pad naar samenwerking met de RPF.¹⁴

Begin 1996 speelde de discussie over structurele samenwerking tussen GPV en RPF weer op, toen van de zijde van de Federatie aangedrongen werd op een gemeenschappelijke lijst bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1998. Van Dijke meende dat een vergelijking van de programma's geen enkele rechtvaardiging meer bood om gescheiden verder te gaan.¹⁵ Kuiper wees op het onomkeerbare proces waarin GPV en RPF zaten en merkte op dat de tijd drong vanwege de toenemende ontkerkelijking.¹⁶ De GVP-leiding hield opnieuw de boot af. Partijvoorzitter Cnossen vreesde onder meer dat het 'kwaliteitsvolle' optreden van de Tweede Kamerfractie van het Verbond bij een samensmelting minder zichtbaar zou worden.¹⁷ Partijleider Schutte stelde dat de 'nationale politiek op basis van de specifieke eigen grondslag' alleen via een eigen fractie gestalte kan krijgen. Schutte nam binnen de RPF een confessioneel-gereformeerde en een evangelische stroming waar, terwijl het GPV een voluit confessioneel-gereformeerd karakter had. Fusie behoorde daarom voor hem niet tot de mogelijkheden, samenwerking wel.¹⁸ Daarbij had hij kennelijk nog niet een gemeenschappelijke fractie op het oog.

Mede door de aanhoudende druk van de RPF kwam de kwestie van een mogelijke lijstineenschuiving bij de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1998 wel hoog op de agenda van het GPV te staan. Op 24 februari 1996 boog de Generale Verbondsraad (GVR) zich erover. Tijdens de vergadering ontstond er een patstelling. Een kleine meerderheid van de GVR was tegen lijstineenschuiving, de Centrale Verbondsraad (CVR) was voor. In een pauze tussen de beraadslagingen schreef partijvoorzitter Cnossen toen het 'dubbelbesluit', dat aan beide stromingen tegemoetkwam. Het initiatief daartoe kwam van Schutte en Veling, die beide richtingen vertegenwoordigden.¹⁹ Overigens waren er vanaf december 1995 al wel informele gesprekken tussen het GPV en de RPF gevoerd.²⁰

Het dubbelbesluit hield enerzijds in dat het GPV in 1998 geen lijstineenschuiving met de RPF zou aangaan, volgens Cnossen omdat die tot een 'onomkeerbaar proces' zou leiden.²¹ Anderzijds werd besloten om met de RPF een open gesprek zonder tijdslimiet te gaan voeren over de inhoud en functie van de gereformeerde belijdenis in de grondslag van beide partijen. Het GPV zei de RPF als een christelijke partij te beschouwen waarmee het zijn doelen wilde afstemmen om te komen tot een 'maximale doorwerking' van christelijke politiek. Cnossen zei ook dat als zou blijken dat beide partijen het met elkaar eens zouden zijn 'over een grondslag waaraan wij ons beiden willen binden', dat dan een belangrijke stap zou zijn gezet 'om samen tot organisatorische gevolgen te komen'.²² Hij voegde daar wel aan toe dat het confessioneel-gereformeerde karakter van het Verbond niet ter discussie stond. Het besluit van het GPV om met de RPF in gesprek te gaan, kan zeker achteraf gezien als een wending in de verhouding tussen beide partijen beschouwd worden. Veling zei later dat toen de stemming in het Verbond omsloeg.²³

In de RPF klonk na de bekendmaking van het dubbelbesluit door het GPV 'een hoeraatje', aldus Kuiper, die niet had verwacht dat de toenadering ineens zo snel

zou gaan.²⁴ Partijleider Van Dijke verwelkomde de bereidheid van het GPV om te gaan praten als een ‘betekenende stap voorwaarts’, maar zonder een tijdpad – zoals het GPV wilde – zou hij niet meedoen.²⁵ Hij vond dat binnen een jaar de overeenkomsten en verschillen tussen beide partijen in kaart gebracht konden worden. Het Federatiebestuur aanvaardde de uitnodiging om te gaan overleggen, maar plaatste de kanttekening dat de grondslag van de RPF niet ter discussie zou mogen staan.²⁶ Dit zelfbewustzijn correspondeerde met een gevoel van eigenwaarde dat bij de partij was ontstaan en dat een rem zette op een al te uitbundig eenheidsstreven.²⁷

Het dubbelbesluit leidde tot de instelling van de Commissie Samenspreking, waarvoor de RPF en het GPV elk vier leden leverden. De Federatie wees partijsecretaris W. van Grootheest aan, het Gelderse Statenlid Wil Hendriks, Kuiper en Rouvoet (die inmiddels Tweede Kamerlid was geworden); voor het Verbond namen zitting cvr-lid Leen Hordijk, het Dordtse gemeenteraadslid Aaike Kamsteeg, het Tweede Kamerlid Eimert van Middelkoop en de predikant Jan Ophoff, die een uitgesproken voorstander was van een samengaan van GPV en RPF. Voorzitter van de commissie werd de GPV’er Hordijk; RPF’er Kuiper werd secretaris – een duidelijke protagonist van eenwording van beide partijen.

Lijstineenschuiving?

Integraal onderdeel van het dubbelbesluit waartoe de GVR had besloten, was de zelfstandige deelname van het GPV aan de Kamerverkiezingen van 1998. In het voorjaar van 1997 werden voor de derde keer pogingen gewaagd daarin verandering te brengen. Enkele RPF-leden schreven artikelen in het *Nederlands Dagblad*, met als teneur dat een gescheiden optrekken van GPV en RPF niet meer te rechtvaardigen viel.²⁸ Dat Hendriks als lid van de Commissie Samenspreking een van de auteurs was, schoot Verbondsvoorzitter Cnossen in het verkeerde keelgat. Hij vond dat ‘verantwoordelijken’ binnen het GPV en de RPF elkaar *en plein public* niet verwijtend voor de voeten moesten lopen. Lijstineenschuiving achtte Cnossen niet verstandig. Hij herhaalde zijn argument dat er dan een ‘onomkeerbare stap’ gezet zou worden in een proces ‘waarin meer aspecten moeten worden afgewogen’ – en dat moest de commissie nu juist doen.²⁹

Cnossen kon het tij echter niet keren. Eerder al had het *Nederlands Dagblad* – dat nog altijd een band had met het vrijgemaakt-gereformeerde milieu – zich in een hoofdredactioneel commentaar tegen het afwijzen van een gezamenlijke kandidatenlijst gekeerd.³⁰ Kort daarna publiceerde de krant een oproep van 38 personen uit beide partijen aan de besturen van GPV en RPF om alsnog tot lijstineenschuiving te besluiten. Als een belangrijke reden zagen zij de omstandigheid dat christelijke waarden in Nederland door de paarse coalitie in de verdrukking kwamen. Tot de ondertekenaars behoorden onder meer politici en bestuurders op lokaal en provinciaal niveau.³¹ Zo nam de druk op de GPV-leiding duidelijk

toe. Deze gaf echter geen krimp. Partijleider Schutte sloot zich bij Cnossen aan. Een gemeenschappelijke fractie zou onherroepelijk tot fusie leiden; de opheffing van het GPV zou een verarming zijn.³²

Voor de RPF was het overleg in het kader van de Commissie Samenspreking echter geen reden zich in te houden, wat Cnossen en Schutte er ook van mochten vinden. Partijvoorzitter Van den Berg verklaarde zich in het appèl te kunnen vinden.³³ Van Dijke vond dat er geen belemmering was om na deze oproep van vooraanstaande partijleden de argumenten nog eens te wegen.³⁴ Ook Kuiper – toch secretaris van de Commissie Samenspreking – sprak zich openlijk ten gunste van één lijst uit. ‘Het beeld van stagnatie wordt gevoed als het CDA straks opnieuw verliest en RPF en GPV wederom gescheiden optrekken.’³⁵

Het GPV hield echter voet bij stuk – ook al omdat er van binnenuit verder geen pressie werd uitgeoefend om van standpunt te veranderen. Op de algemene vergadering van het Verbond in april diende geen enkele kiesvereniging een voorstel in om over het onderwerp lijstineenschuiving in 1998 te praten. Cnossen pleitte op deze bijeenkomst wel voor een gemeenschappelijk document waarin reeds voor de start van de verkiezingscampagne werd duidelijk gemaakt dat de Tweede Kamerfracties van GPV en RPF al samenwerkten en dat zij de bedoeling hadden dit nog meer te intensiveren.³⁶ Ook Van Dijke wilde een gezamenlijk manifest vóór de Kamerverkiezingen, maar dan om een tijdpad voor verdergaande parlementaire samenwerking vast te leggen om de kiezer ‘maximale helderheid’ te bieden. De RPF-leider bracht ook het hiervoor gesignaleerde gegroeide gevoel van eigenwaarde ter sprake. Het toenaderingsproces kostte ook zijn achterban ‘pijn en moeite’, want de RPF was de fase ontgroeid waarin ‘heel onbekommerd’ gesproken werd over het opheffen van de eigen partij.³⁷

Verloving

In november 1997 bracht de Commissie Samenspreking aan de partijbesturen van GPV en RPF tussentijds verslag uit van de gesprekken. De commissie constateerde dat de politieke overtuigingen van de twee naar elkaar waren toegegroeid. De nog bestaande verschillen waren overbrugbaar. Het belangrijkste onderscheid tussen het Verbond en de Federatie bleef de rol van de belijdenis. De beide partijbesturen onderschreven deze uitkomsten (zij het dat bij het GPV een kleine minderheid tegen was) en gaven de commissie vervolgens opdracht na te gaan of het formuleren van een gezamenlijke grondslag tot de mogelijkheden behoorde. Over de bevindingen van de commissie zou dan na de Kamerverkiezingen van mei 1998 verder gediscussieerd worden. De beide Tweede Kamerfracties kregen van de partijbesturen het verzoek nog vóór de Kamerverkiezingen een gezamenlijk politiek manifest op te stellen waarin werd aangegeven hoe de huidige parlementaire samenwerking na de verkiezingen uitgebreid kon worden.

Op 15 november maakten de partij- en fractievoorzitters van GPV en RPF deze plannen bekend. Beide partijen spaken over 'een verloving', al werd wel duidelijk dat de RPF zich meer geëngageerd voelde dan het Verbond. Van Dijke zei dat hij geweldig enthousiast was; zijn teleurstelling over het uitblijven van een gemeenschappelijke lijst bij de Kamerverkiezingen was verdwenen. Cnossen merkte op dat er geen huwelijksdatum was voorgesteld, maar voegde daar betekenisvol aan toe: 'belofte maakt schuld'. De GPV-voorzitter erkende dat er vanaf de ingeslagen route geen weg terug meer was, maar meende wel dat het eindpunt van dit traject nog onbekend was. 'Het kan zijn dat een fusieproces wordt aangegaan, maar u kunt ook denken aan een samenwerkingsmodel op Kamerfractieniveau.' Ook voor partijleider Schutte was een gesprek over het vormen van één fractie niet langer een taboe.³⁸

Het manifest van de fractieleiders

Op 7 februari 1998 presenteerden Van Dijke en Schutte hun gezamenlijk manifest onder de titel 'Vernieuwing in de christelijke politiek', waarom de beide partijbesturen hadden gevraagd. De totstandkoming ervan was niet van een leien dakje gegaan, aldus Kuiper, die erop wijst dat de samenwerking tussen beide fracties moeizaam verliep. Dit had naar zijn mening mede te maken met de geringschattende houding waarmee de fractie van het GPV die van de RPF bekeek. 'Ze keken neer op de RPF, want ze vonden zelf dat ze het gewoon heel goed deden. En daar kwam de RPF en die was dan verdikke nog groter ook.'³⁹ Van Dijke herkent zich in dit beeld: 'Er werd met een zeker dedain naar onze manier van politiek bedrijven gekeken, want dat was toch kwalitatief wel minder dan het GPV.' Hij ervoer evenwel dat na verloop van tijd het respect van GPV-zijde toenam. 'Wij gingen ons partijtje gewoon meeblazen. En we deden dat electoraal gezien succesvoller dan het GPV.'⁴⁰ In het manifest was van enige wrijving tussen beide fracties in ieder geval niets te bespeuren; Schutte en Van Dijke schreven dat bij het opstellen van dit document het wederzijds vertrouwen in elkaar 'eens temeer is bevestigd'.⁴¹

Het manifest van de fractievoorzitters draaide vooral om de toekomstige coöperatie in de Tweede Kamer. De reeds bestaande samenwerking tussen de fracties van GPV, RPF en SGP zou wat betreft het Verbond en de Federatie na de Kamerverkiezingen van mei worden uitgebreid met de aanwijzing van zogeheten 'eerste woordvoerders', die op elk beleidsterrein werden gekoppeld aan een 'tweede woordvoerder' van de andere partij. Bij onenigheid zouden beiden proberen in overleg tot een gemeenschappelijk standpunt te komen. Mocht dat niet lukken, dan zouden beide partijen hun eigen standpunt in de Kamer naar voren brengen. Verder zouden onder meer beide fracties ten minste één keer per maand een gezamenlijke fractievergadering houden. De eerste daarvan vond trouwens al op 10 maart plaats, dus vóór de Kamerverkiezingen. Van Dijke en Schutte gingen er

ten slotte van uit dat er binnen twee jaar na mei 1998 duidelijkheid zou komen over de vraag of samensmelting of een andere vorm van intensievere samenwerking tussen de twee fracties tot de mogelijkheden behoorde.⁴²

Bij de presentatie liet Van Dijke er geen twijfel over bestaan dat wat hem betrof de ingeslagen weg naar een gemeenschappelijke lijst en fractie bij de Kamerverkiezingen van 2002 zou moeten leiden. Schutte hield zijn kruit echter droog. Dat pas over twee jaar definitieve besluiten genomen zouden worden, was naast de vereiste zorgvuldigheid ook bedoeld om te voorkomen dat de GPV-achterban zich overvallen zou voelen. Wel zei hij dat hij 'van harte' aan het samenwerkingsproces meedeed, nu zowel de GVR als de CVR zich erachter had opgesteld.⁴³ Een maand later maakte Schutte bekend dat hij in 2002 de Tweede Kamer zou verlaten; een eventuele gemeenschappelijke lijst van GPV en RPF zou hij dus niet aanvoeren.

Schutte had bij de presentatie van het manifest ook verklaard geen negatieve signalen uit de achterban meer te vernemen. Wat betreft het electoraat van zijn partij kreeg hij gelijk: uit een NIPO-enquête uit die tijd bleek dat maar liefst 82 procent van de GPV-kiezers voorstander was van fusie, de meest radicale vorm van samenwerking. Van de RPF-kiezers stemde 92 procent hiermee in.⁴⁴ Binnen het GPV waren echter wel kritische geluiden te vernemen, zoals hieronder nog zal blijken.

Eindrapport van de Commissie Samenspreking

Na de Tweede Kamerverkiezingen van 6 mei 1998 verscheen het eindrapport van de Commissie Samenspreking. Kuiper, die secretaris was, zei later dat het werk van de commissie bijzonder voortvarend en zonder moeilijkheden was verlopen, maar dat op verzoek van het GPV het rapport pas na de verkiezingen zou verschijnen.⁴⁵ In het rapport schetste de commissie het decor waartegen haar voorstellen moesten worden geplaatst. Zij signaleerde de toenemende secularisering van de Nederlandse samenleving; de dreigende marginalisering van de christelijke politiek door de 'afbladdering' van het CDA en stagnerende groei van het GPV en de RPF; een verminderd animo om te participeren in het Verbond en de Federatie; tegelijkertijd een groeiende samenwerking op alle niveaus tussen beide partijen; en interne druk om bij de Tweede Kamerverkiezingen niet meer apart op te treden.⁴⁶

De commissie constateerde dat de politieke overtuigingen van GPV en RPF in hoge mate samenvielen. Ook bij de belijdenis, een van de twee hete hangijzers tussen het GPV en de RPF, stelde zij een grote mate van overeenstemming vast. De belijdenis werd door zowel Verbond als Federatie 'politiek relevant' geacht, wat volgens de commissie inhield dat in de politieke actualiteit wel naar voren komt welk belijdenisartikel politiek van betekenis is. De inhoudelijke betekenis van de confessie in de grondslag van beide partijen verschilde niet sterk. Voor beide partijen fungeerde zij als 'denkkader'; voor het GPV was zij daarnaast ook 'toetsingskader'.⁴⁷ Hoewel de commissie dit niet nader uitwerkte, lijkt bij het begrip

‘denkkader’ de confessie vooral te fungeren als kompas voor het vaststellen van de politieke overtuiging; ‘toetsingskader’ zou dan inhouden dat eenieder binnen de partij op de belijdenis kan worden aangesproken.

Hoewel formeel en inhoudelijk de verschillen tussen het GPV en de RPF dus niet erg groot waren, was er volgens de commissie wel een onderscheid in de wijze waarop de belijdenis in de praktijk gehanteerd werd: in het GPV was een beroep op de belijdenis meer vanzelfsprekend. Verder kon de commissie maar één concreet geval noemen waarin de partijen in de toepassing van de confessie tot uiteenlopende posities kwamen, namelijk bij het afleggen van de eed.

Het tweede heikele punt was het met de grondslag samenhangende ledentoe-latingsbeleid. Bij de RPF speelde de belijdenis als zodanig op dit punt geen grote rol. Iedereen die de grondslag en de politieke overtuiging onderschreef, was welkom. Bij het GPV vervulde de belijdenis wel een centrale rol bij het toelaten van leden. Evangelische christenen konden dan ook van het Verbond geen lid worden, maar wel van de RPF.

Gezien de grote mate van overeenstemming wat betreft de grondslag en de politieke overtuiging was de commissie van mening dat het GPV en de RPF op termijn tot een nieuwe partijformatie moesten komen, via de tussenhalte van een snelle politieke integratie. Het was voor het eerst dat een commissie met daarin prominente GPV-leden zich tot een fusie bekende.

De commissie gaf daarbij een proeve van een grondslag, die volgens haar ook al als basis bij de politieke samenwerking kon dienen:

De partij belijdt Gods soevereiniteit over het staatkundig leven, de overheid als dienares God en de roeping van de christen in de samenleving. Zij fundeert haar politieke overtuiging op de Bijbel, het geïnspireerde en betrouwbare Woord van God, die door de Drie Formulieren van Eenheid wordt nagesproken.⁴⁸

De Bijbel en de belijdenis, aldus de commissie, schragen en normeren de politieke overtuiging. Zij stelde dan ook voor ‘een discussie over een grondslag niet geïsoleerd te voeren maar altijd in relatie tot het politieke doel van de partijorganisatie’.⁴⁹ Dit komt overeen met de visie van de RPF en met de inzichten van de GPV’er Veling, zoals al vermeld een duidelijke voorstander van eenwording van beide partijen. Voor dit debat diende een ‘visiedocument’ te worden opgesteld, dat onder meer moest vaststellen ‘wat we belijden als het gaat om de overheid [en] de relatie tussen bijbel, geloof en politiek’.⁵⁰ Het document moest de opmaat zijn voor het vaststellen van een kernprogramma.

Uit een vergelijking van de proeve van de commissie met de grondslag van het GPV (zie bijlage 2) blijkt dat bij het Verbond de Gereformeerde Kerken (vrijge-maakt) als hoeder van de belijdenis werden genoemd en dat de mate van de relevantie van de belijdenis niet exclusief gerelateerd is aan de politieke overtuiging. Daarmee stond de belijdenis bij het GPV in een kerkelijke context. Vergelijking

met de grondslag van de RPF geeft aan dat deze net als de proeve – en dus anders dan bij het Verbond – een nauwe relatie legde tussen de politieke overtuiging en de mate van relevantie van de belijdenis. Wel was het reformatorisch grondmotief uit de proeve verdwenen, wat het GPV tevreden zal hebben gestemd.

Ten aanzien van het ledenbeleid stelde de commissie voor iedereen toe te laten die de grondslag ‘van harte’ kan onderschrijven. Daarbij mag wel verwacht worden dat aspirant-leden ‘meelevend lid zijn van een christelijke gemeente en dat zij in hun handel en wandel een christelijke levensstijl vertonen’.⁵¹ Het gaat hier dus om het basistoelatingscriterium van de RPF, aangevuld met twee voorwaarden die ook uit haar koker kwamen.⁵²

Al met al had de RPF geen reden tot klagen over de voorstellen van de Commissie Samenspreking. Zowel het voorgestelde ledentoelatingsbeleid als de formulering van de grondslag ging in haar richting. Daartegenover stond dan wel dat het reformatorisch grondmotief uit de proeve verdwenen was, maar dat speelde in de RPF nog maar een ondergeschikte rol.⁵³ Desondanks reageerde het GPV positief. De GVR meende dat de commissie voldoende had aangetoond dat het Verbond en de Federatie ook in het parlement als een eenheid moesten opereren. Het algemeen bestuur van het GPV wilde daarom voor de volgende Kamerverkiezingen, die voorzien waren in 2002, een lijstineenschuiving met de RPF aan de partijleden voorstellen.⁵⁴ Na het aangaan van besprekingen met de RPF was dit de tweede brug die het GPV overging.

De grondslagproeve zag de GVR als een goede basis voor gezamenlijk politiek optreden; over een fusie wilde het orgaan zich nog niet uitspreken. Toch was het feit dat het GPV-bestuur een fusie ook niet uitsloot zeker van betekenis. Partijleider Schutte was nog lang niet zover. Hij beschouwde het rapport als een bijdrage aan verdere samenwerking, maar het idee van een organisatorische samensmelting verwees hij meteen naar de prullenbak. Schutte verklaarde zeer te hechten aan de zelfstandigheid van zijn partij vanwege haar confessioneel-gereformeerde karakter. De grondslagproeve had weliswaar zijn instemming voor zover het een gezamenlijk politiek optreden betrof, maar zij schoot tekort als basis voor een christelijke politieke partij. ‘Alle leden en met name de vertegenwoordigers moeten aanspreekbaar zijn op dezelfde grondslag’, zo meende Schutte. Dat vereiste een toetsing voorafgaand aan het lidmaatschap, die de commissie niet bood; hij vond het voorgestelde ledenbeleid een ‘gekunstelde constructie’.⁵⁵

Anders dan het GPV en zijn leider Schutte zag het RPF-bestuur de commissievoorstellen wel als basis voor een fusie. Partijleider Van Dijke verwachtte dat daarvan een ‘groot elan’ voor de christelijke politiek zou uitgaan. Hij erkende dat die stimulans ‘een knauw’ zou krijgen als een belangrijk deel van het GPV niet aan die fusie zou meedoen. Tegelijkertijd vond hij ook dat de situatie onwerkbaar zou worden als de leiding van het Verbond op de laatste man of vrouw ging wachten. Andere vormen van samenwerking, zoals een federatie, vond Van Dijke ‘in organisatorisch opzicht onhandig’.⁵⁶ Het geduld van RPF-voorzitter Van den Berg, die eerder om begrip voor het GPV had gevraagd, leek nu ook op te raken. Hij

was teleurgesteld dat de GVR nog niet wilde uitspreken dat fusie het eindstation zou moeten zijn en meende dat het GPV-bestuur zelfs een ‘terugkrabbelende’ beweging maakte. Schutte maakte het volgens Van den Berg nog bonter. Hij ‘belaste’ met zijn uitlatingen de open discussie in zijn partij ‘in negatieve zin’.⁵⁷

Verdeeldheid binnen het GPV

Het wetenschappelijk bureau van het GPV probeerde de discussie over de samenwerking en integratie van het Verbond en de RPF op gang te brengen. In dit debat zei Veling een volledige samensmelting met de Federatie mogelijk te achten. Hij betoogde – in overeenstemming met zijn stellingname tijdens het rondetafelgesprek in 1994 – dat evangelische christenen lid konden worden van die nieuwe partij wanneer zij zich konden vinden in de politieke overtuiging die in lijn was met de gereformeerde maatschappijvisie van Schrift en Belijdenis.⁵⁸ Hiertegenover liet Leo Bezemer, jarenlang redacteur van *Ons Burgerschap*, een kritisch geluid horen. Hij was gehecht aan de traditionele binding van het GPV aan de belijdenis ‘in volle breedte’ en vond een fusie met de RPF niet nodig. Tegenover samenwerking bij verkiezingen en tussen de wetenschappelijke bureaus stond hij positief. Lijstineenschuiving wees hij niet af, maar de inzet daarvan zou iedere keer weer kritisch overwogen moeten worden.⁵⁹

Veel negatiever dan Bezemer was de emeritus hoogleraar aan de vrijgemaakte-gereformeerde theologische Universiteit van Kampen Jacob Kamphuis. In een interview in *Ons Burgerschap* stelde hij dat de huidige evangelischen wezenlijk gelijk waren aan de dopersen van de zestiende eeuw. Zij waren een ‘gevaar voor de kerk van Christus’. Volgens Kamphuis waren gereformeerden en evangelischen niet onder één noemer te brengen.⁶⁰ Zijn uitlatingen zorgden voor enige beroering. Het Federatiebestuur van de RPF nam er ‘met verdriet’ kennis van.⁶¹ GPV’ers vonden hem eveneens te ver gaan. Veling wees erop dat juist bij de evangelischen in de RPF de doperse kenmerken van wereldmijding en het zich onttrekken aan maatschappelijke verantwoordelijkheden niet aanwezig waren.⁶² Rienk Janssens, directeur van de Groen van Prinsterer Stichting, had zelfs geprobeerd de publicatie van het vraaggesprek in het ledenorgaan van het Verbond tegen te houden. Hij noemde Kamphuis’ typering van de evangelischen ‘onnodig kwetsend’ voor een grote groep ‘bijbelgetrouwe bondgenoten’.⁶³

Niet alleen een oudere als Kamphuis, maar ook enkele jongeren in het GPV kantten zich tegen de innige, structurele samenwerking met de RPF. Zij maakten deel uit van de top van de Gereformeerde Politieke Jongeren Club (GPJC), de jongerenorganisatie van het GPV. Marcel Flipse was voorzitter van de GPJC en hoofdredacteur van het ledenorgaan, Martin Jonker en Arjen Karssenbergh waren beide redacteur. Als gevolg van een conflict, dat ook te maken had met hun visie op samenwerking, verloren Flipse en Jonker in mei 1996 hun functies binnen de GPJC. Samen met Karssenbergh begonnen zij vervolgens het blad *Terwille van het*

Koninkrijk, waarin zij zich verzetten tegen de groeiende coöperatie tussen GPV en RPF. Zij stonden in contact met Kamphuis, die ook wel in hun blad schreef.⁶⁴

De hoofdbezwaren van de drie jonge critici hadden betrekking op zowel inhoudelijke zaken als de wijze waarop het samenwerkingsproces was verlopen. Wat de inhoud betreft woog het voor hen zwaar dat als gevolg van de door de Commissie Samenspreking voorgestelde strakke koppeling van de relevantie van de belijdenis aan de politieke overtuiging, de oproep tot kerkelijke eenheid geen betekenis meer had voor de politiek en – in het geval van een fusie – voor het ledenbeleid. Zij herinnerden eraan dat het GPV er toch altijd op had gehamerd dat het voor het behoud van een goede christelijke politiek wel degelijk van belang was tot welke kerk iemand behoorde.⁶⁵ Dat evangelische christenen, die de belijdenis in het geheel niet of maar ten dele onderschreven, lid zouden kunnen worden van een zich confessioneel-gereformeerd noemende partij, was voor hen onbestaanbaar. Daarnaast vond het drietal dat de commissie de principieel juiste volgorde in de relatie tussen belijdenis en politiek program had omgedraaid door te stellen dat de politieke praktijk bepaalt hoe en in welke mate de belijdenis gehanteerd wordt. Dit druiste geheel in tegen de visie van het GPV, aldus Karsenberg. Volgens hem werd daarmee zelfs de beginselpartij die het Verbond altijd was geweest, vrijwillig ingeruild voor een programpartij.

Ten aanzien van het verloop van het proces hadden de drie opposanten de stellige indruk dat er in het GPV onvoldoende naar de argumenten van de critici werd geluisterd.⁶⁶ Karssenberg meent dat in het partijorgaan – maar ook in het *Nederlands Dagblad* – het oppositionele geluid slechts ‘gedoseerd’ werd toegelaten.⁶⁷ Volgens Cnossen roerden deze critici zich meer buiten de partij dan daarbinnen, waar alle opvattingen zonder belemmering aan de orde konden worden gesteld.⁶⁸ Het drietal meende ook dat de partijtop aanstuurde op een vast einddoel: een fusie. Na de ‘verloving’ tussen het Verbond en de Federatie schreef Flipse dat de partijleiding niet meer zou kunnen zeggen dat er nog niets vast lag. ‘Kom, mijne heren, u weet toch wel beter! Het varken is geslacht...’⁶⁹ Zo’n vooropgezet plan zou later door Cnossen stellig ontkend worden. Dat er bij de opposanten sterke emoties in het spel waren, bleek toen Jonker zich over het optreden van Cnossen als partijvoorzitter opwond. Hij viel hem op felle wijze aan, waarbij hij de termen ‘bedrog’, ‘misleiding’ en ‘corrupt’ gebruikte.⁷⁰ Dergelijke uitlatingen en de wat bittere toon van de drie maakten het voor de GPV-leiding eenvoudiger hun kritiek terzijde te leggen.

In 1999 voegden zich bij deze drie tegenstanders twee andere critici: de vrijgemaakt-gereformeerde predikant Hans van der Jagt en Baltens-Pieter Hagens, docent economie aan een vrijgemaakt-gereformeerde school voor voortgezet onderwijs. Op de valreep deden zij gezamenlijk nog een publicatie het licht zien, waarin de bezwaren tegen structurele samenwerking met de RPF uitgebreid en diepgaand aan de orde kwamen. Het kwam als mosterd na de maaltijd, want het integratieproces was niet meer te stoppen. De hoofdlijn was dat de RPF in de voorstellen van de Commissie Samenspreking overduidelijk aan het langste eind had getrok-

ken. Volgens Hagens kwam de voorgestelde politieke integratie ‘in feite neer [...] op een overname van het GPV door de RPF.’⁷¹

Het GPV kreeg ook nog kritiek te verduren van *Nader Bekeken* (waarin Hagens en Van der Jagt schreven) en *Reformanda*, bladen van behoudende en verontruste vrijgemaakt-gereformeerden, die hun ongenoegen over de eenwording van het Verbond met de RPF niet onder stoelen of banken staken. Bij het vijftigjarig jubileum van het Verbond verweet *Reformanda* de partij zich uit te leveren aan de RPF. ‘Dan gaat het GPV op in de gereformeerde gezindte, in een evangelische vergaarbak.’⁷²

Transformatie

Ook in de RPF ging een aantal jongeren zich roeren, zij het niet om de fusie tegen te houden, maar om de in hun ogen dorre, te zakelijke discussie daarover meer elan te geven. Begin 1999 richtten het Utrechtse raadslid Roel Freeke, de voorzitter van de kiesvereniging Utrecht Menno Rasch en beleidsmedewerker Gert-Jan Segers van de Tweede Kamerfractie het platform Transformatie op. Zij vonden dat de samenwerking tussen GPV en RPF op een verstandshuwelijk leek met maar weinig uitstraling. Het platform wilde daarin verandering brengen door het debat op allerlei mogelijke manieren aan te jagen. Doel was een volledige fusie. Op de oprichtingsvergadering op 25 januari 1999 waren de meeste aanwezigen afkomstig uit de RPF, maar Transformatie stond ook open voor GPV-jongeren. Koen de Snoo, voorzitter van de GPJC, behoorde ook tot de deelnemers.⁷³

Transformatie liep ver voor de troepen uit door voor te stellen om in de grondslag van de nieuwe partij alleen te verwijzen naar de Bijbel en de meer algemene apostolische geloofsbelijdenis, en de Drie Formulieren van Enigheid te laten vervallen. Wel moest er in de grondslag een ‘centraal handelingsmotief’ worden opgenomen door te verwijzen naar het gebod ‘God lief te hebben boven alles en de naaste als onszelf.’⁷⁴ Aanvullende voorwaarden zoals kerkelijke meelevendheid, die de Commissie Samenspreking had genoemd, waren niet nodig en zouden maar tot problemen leiden. Het voorstel om de belijdenis uit de grondslag te verwijderen ging ook de RPF te ver. Partijsecretaris Van Grootheest wees erop dat de RPF, zoals haar naam aangaf, in de lijn stond van de Reformatie en daarom de belijdenisgeschriften ook voor de nieuwe partijformatie belangrijk achtte.⁷⁵

De achterban gepeild

In mei 1999 werden de resultaten bekend van de discussie in de kiesverenigingen van beide partijen – aan de hand van een vragenlijst – over het rapport van de Commissie Samenspreking. Daarbij hadden de verenigingen zich ook gebogen over het hierboven genoemde visiedocument.⁷⁶ Afgaande op de respons was de

betrokkenheid bij het GPV groter dan bij de RPF: meer dan 80 procent van de kiesverenigingen van het Verbond zond de vragenlijst ingevuld terug, tegen 57 procent van de RPF-kiesverenigingen. Zoals verwacht steunden de laatsten in grotere aantallen de voorgenen samenwerking dan de kiesverenigingen van het GPV. Toch was ook binnen het Verbond op de meeste onderwerpen een (duidelijke) meerderheid zichtbaar. De belangrijkste uitzondering was het ledenbeleid, dat 80 procent van de GPV-kiesverenigingen in eigen hand wilde houden. Een royale RPF-minderheid van 41 procent wilde dat ook, met name om de positie van de evangelische christenen veilig te stellen. Lijstineenschuiving bij de Kamerverkiezingen werd nu breed aanvaard. Terwijl het GPV vroeger niets van dit instrument moest hebben, was nu driekwart van zijn kiesverenigingen hiervan voorstander; bij de RPF 96 procent. De stelling dat de ontwerpgrondslag een voldoende basis was voor verdergaande organisatorische samenwerking, werd bij het GPV door bijna twee derde van de verenigingen ondersteund en bij de RPF door 93 procent.⁷⁷

Afgezien van het ledenbeleid wezen de uitkomsten van de raadpleging van de kiesverenigingen onmiskenbaar in de richting van nauwere samenwerking tussen het GPV en de RPF. Om die op de verschillende onderdelen verder uit te werken, stelden de beide partijbesturen vier werkgroepen in. Aan de hand van hun resultaten zouden de besturen dan in het najaar met voorstellen komen. Partijvoorzitter Cnossen verwachtte dat er een confederatiemodel uit de bus zou komen, waarbij de mogelijkheid van een verdere groei naar een organisatorische fusie werd opgehouden.⁷⁸ Hij ontkende dat het GPV-bestuur er een dubbele agenda op na hield en allang een voorstel (tot fusie) had klaarliggen. Dergelijke geluiden hadden op de uitgebreide Verbondsadviesraad op 26 juni geklonken, en waren eerder al, zoals vermeld, bij de discussie in het GPV in 1995 over de belijdenis en ook door Flipse vertolkt. De critici in de Verbondsadviesraad meenden dat de discussie met de leden een schijnvertoning was. Cnossen benadrukte dat de voorstellen nog geschreven moesten worden en dat er geen geheime afspraken met de RPF bestonden.⁷⁹

Eindvoorstel

Op 21 oktober 1999 presenteerden de besturen van het GPV en de RPF hun plannen voor verdere samenwerking. Zij stelden een politieke fusie van beide partijen voor door middel van het vormen van een unie. Volgens de twee besturen lag in dit uniemodel de mogelijkheid besloten 'tot doorgroei naar een fusie, zonder dat dit een automatisch gevolg zou zijn'.⁸⁰ Vergeleken met de reactie van het GPV-bestuur op het rapport van de Commissie Samenspreking, toen het zich niet uitsprak over een fusie, werd hier aanvaard dat het integratieproces mogelijk op een organisatorische samensmelting met de RPF zou uitlopen – een mijlpaal in het toenaderingsproces.

Het uniemodel behelsde dat het GPV en de RPF met één kandidatenlijst en één programma onder een nieuwe naam aan de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezingen dienden deel te nemen om vervolgens een gezamenlijke fractie te vormen. Hetzelfde gold voor de Europese, provinciale en gemeentelijke verkiezingen. Kiesverenigingen konden ontheffing aanvragen wanneer zij toch de naam GPV of RPF wilden gebruiken, maar die zou slechts spaarzaam verleend worden. Een uniecongres dat twee keer per jaar bijeen zou komen en waarin alle verenigingen van beide partijen vertegenwoordigd zouden zijn, diende zich bezig te houden met het vaststellen van de landelijke en Europese verkiezingsprogramma's en kandidatenlijsten. Het uniebestuur zou gevormd gaan worden door de besturen van het Verbond en de Federatie, die de enige twee leden van de unie zouden zijn. Al met al leek de samenwerking van het GPV en de RPF op iets wat tussen een confederatie en federatie in lag: de politieke standpuntbepaling werd overgeheveld naar de nieuwe formatie, maar wat betreft organisatorische aangelegenheden als financiën en ledenbeleid behielden zij hun zelfstandigheid.

Naast de politieke integratie behelsden de plannen tevens een gedeeltelijke organisatorische eenwording, maar die had vooral betrekking op de ondersteunende secretariaten en de neveninstellingen van het GPV en de RPF. Hun partijbureaus en wetenschappelijke en vormingsinstituten zouden fuseren. De jongerenorganisaties en de bestuurdersverenigingen kregen het verzoek om ook samen te gaan. Verder moest er één unieblad komen.

De partijbesturen boden ook de teksten van een zogeheten Uniefundering en een Unieverklaring aan. De tekst van de Uniefundering vertoonde enige kleine wijzigingen vergeleken met de proeve van de grondslag, die echter de essentie niet aantastten. Verder presenteerden de besturen een conceptkernprogramma, dat was gebaseerd op het visiedocument. De drie teksten waren geschreven door een commissie die bestond uit Kuiper, Schuurman, Veling en De Vries.

RPF-leider Van Dijke reageerde lyrisch op de voornemens. De dag van de presentatie van de unie was volgens hem er één om feest te vieren. 'Drieënhalf jaar geleden zei ik nog dat het mooi zou zijn als we met één lijst uitkwamen. Nu worden we zelfs één club.' Termen als halfslachtig en compromis waren dan ook niet aan hem besteed. 'Water bij de wijn? Hier is water in wijn veranderd.' Natuurlijk zag Van Dijke een fusie 'duidelijk in het verlengde liggen van de unie', maar hij vond ook dat de unie nu eerst moest wortelen.⁸¹ Een paar dagen later ontpopte Van Dijke zich toch weer als de aanjager van het integratieproces. Als de achterban van het GPV en de RPF zou instemmen met de voorliggende plannen, dan zou hij alles op alles willen zetten om nog voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 de beide fracties te laten fuseren.⁸²

Ook bij het GPV heerste tevredenheid, maar minder uitgelaten dan bij de RPF. Partijleider Schutte was 'blij' met de voorgestelde unie. Van zijn persoonlijke reserves ten aanzien van het vormen van een gezamenlijke fractie repte hij niet meer. Vergeleken bij zijn positie in 1994, toen hij nog zowel lijstineenschuiving als een unie afwees, was hij duidelijk opgeschoven; zelf wees hij daarbij op de

indruk die de voortschrijdende secularisering van de Nederlandse samenleving op hem had gemaakt. Volgens Schutte waren zijn partij en de RPF in de afgelopen vijf jaar stap voor stap naar elkaar toegegroeid en was er ook op het persoonlijke vlak wederzijds vertrouwen ontstaan.⁸³ Een discussie over een volledige fusie, waarover in RPF-kringen al hardop werd gespeculeerd, achtte Schutte nu niet zinvol; inzake ‘essentiële zaken als het ledenbeleid en de relatie tussen grondslag en het politieke werk hechten velen met mij aan blijvende zelfstandigheid’. Mocht echter in de toekomst een grote meerderheid het GPV willen opheffen, dan is een fusie – zo stelde Schutte – het gevolg van veranderde opvattingen in de partij en niet van ‘het nu voorliggende voorstel’.⁸⁴ Dat neemt niet weg dat het voor Schutte een teleurstelling was dat de politieke unie aan het einde van 2003 overging in een volledige fusie. ‘Ik had het uniemodel graag meer kans gegeven.’⁸⁵

Ook partijvoorzitter Cnossen was ‘zeer tevreden’. Als de unie herkenbaar zou zijn als een confessioneel-gereformeerde groepering, dan zou zij naar één organisatie met één ledenbeleid toe kunnen groeien.⁸⁶ Cnossen was gaandeweg als actief partijlid voorstander van in ieder geval lijststijging en een gemeenschappelijke fractie geworden, en stond nu dus – meer dan Schutte – open voor een fusie.⁸⁷ In het eenwordingsproces liet hij zich echter niet door zijn persoonlijke opvattingen leiden, maar prevaleerde zijn rol als voorzitter die het handhaven van de eenheid van zijn partij primair stelt. Bij Schutte waren zijn persoonlijke reserves en zijn zorg om de eenheid van het Verbond meer met elkaar verbonden. Het verheugde Cnossen dat maar weinig GPV’ers vanwege de samenwerkingsbesprekingen waren afgehaakt – naar zijn mening enkele tientallen.⁸⁸

Het is inderdaad opvallend dat het GPV, dat organisatorisch en ideologisch toch ooit zo’n homogeen blok was geweest, zonder al te veel kleerscheuren de overgang maakte van zelfstandigheid naar een unie. Het verzet was, zoals vermeld, zeer beperkt gebleven en hield het nu deels voor gezien. Kamphuis was na zijn emeritaat naar Ommen verhuisd en had zich in zijn nieuwe woonplaats niet meer als lid aangemeld. ‘Het ging met het GPV toen al in de richting die nu steeds helderder wordt’, meende Kamphuis, en hij liet weten dat hij ‘geen goed woord meer voor het GPV zal spreken’. Karssenberg haakte af na de opheffing van de GPJC in 2000. Jonker was van plan als partijlid te bedanken.⁸⁹ Van der Jagt bleef ontevreden over de discussie in het GPV: ‘Nog steeds heeft de heer Cnossen niet diepgaand op mijn argumenten gereageerd.’ Met Jonker zag hij geen wezenlijk onderscheid tussen een unie en een fusie. Van der Jagt noemde de zelfstandigheid van het GPV ‘slechts schijn’; het zou niet meer dan een manoeuvre zijn om de leden die moeite hebben met een volledig samengaan binnenboord te houden. Voor Jonker was de unie een stap – het voorportaal – op een uitgestippelde weg naar een fusie.⁹⁰

Ook *Reformanda* liet zich in deze eindfase niet onbetuigd. Het voormalige GPV-Statelid H.P. de Roos schreef dat het Verbond in de unieplannen de grondslag van de RPF had overgenomen en daardoor de binding met de gereformeerde belijdenis had verlaten. Hij meende dat aan het zelfstandig voortbestaan van het

Verbond een einde was gekomen. Cnossen voelde zich door deze kritiek geraakt en stelde dat het GPV met de unieplannen zijn identiteit niet had opgegeven.⁹¹

Slot

Op 22 januari 2000 ging de unie van GPV en RPF van start, nadat tijdens afzonderlijke bijeenkomsten de achterban van beide partijen akkoord was gegaan met de voorstellen. Daarmee was 25 jaar na de oprichting van de RPF, en bijna zes jaar na het eerste voorstel tot een landelijke lijststijnschuiving van twee prominenten afkomstig uit Verbond en Federatie, het samengaan van beide partijen verwezenlijkt. De twee waren nog niet volledig gefuseerd; hun organisaties bleven voorlopig nog bestaan. Deze wat halfslachtige uitkomst was op dat moment het maximaal haalbare compromis tussen de RPF, die graag verder wilde gaan, en het GPV, dat moeite had zijn zelfstandigheid op te geven.

De organisatorische vorm van een unie weerspiegelt de eenwordingsgeschiedenis van beide partijen, die gekarakteriseerd kan worden als een proces van ‘aanvallen en verdedigen’. De RPF was voortdurend in het offensief. Met name Van Dijke en Kuiper zetten het GPV onder druk om tot een betekenisvolle vorm van samenwerking te komen. Aanvankelijk ging het daarbij vooral om een lijststijnschuiving in combinatie met een gemeenschappelijke Tweede Kamerfractie. Toen de Commissie Samenspreking in de jaren 1996-1998 aan het werk was, vormde dat geen belemmering voor de RPF om opnieuw tot de aanval over te gaan. Kuiper, die secretaris van de commissie was, stond daarbij in het voorste gelid. Zelfs nadat in 1998 het besluit om te komen tot één lijst en één fractie was genomen, was de RPF nog niet tevreden: haar voormannen lieten het GPV, dat zich nog niet wilde vastleggen op een fusie op termijn, niet met rust. GPV-voorzitter Cnossen verklaarde achteraf dat hij ‘best moeite’ had gehad met de opstelling van de RPF – en overigens ook met de rol van het *Nederlands Dagblad*, dat eveneens vóór samenwerking was. Door de RPF en de krant werd er zo te veel druk op het proces van samengaan uitgeoefend, hetgeen volgens Cnossen soms een averechtse uitwerking had.⁹²

Dat de RPF steeds ten aanval trok, kwam ook omdat ze een taai gevecht verwachtte met een stug verdedigend GPV. ‘Het GPV ging er toch tamelijk geharnast in: wij willen wel met jullie verder, maar wij zijn een partij met een eigen traditie en historie en wij geven ons niet zomaar over’, aldus Kuiper.⁹³ Dat van de zijde van de RPF op weerstand werd gerekend, bleek toen het eerste resultaat was binnengehaald: de instelling van de Commissie Samenspreking werd immers door de partij als een enigszins onverwacht succes gevierd.

Bij de beoordeling van het eenwordingsproces moet natuurlijk ook rekening gehouden worden met het feit dat een deel van het GPV – onder wie een aantal prominente leden als Veling en De Vries – de visie van de RPF in ieder geval op hoofdlijnen deelde. Dit verzwakte natuurlijk de opstelling van het Verbond. Al

in de herfst van 1992 waren er contacten tussen de jonge generaties in het GPV en de RPF, waar over het confederatiemodel werd gesproken.

Het primaire motief van de voorstanders van eenwording van het GPV en de RPF was gelegen in het feit dat deze pleitbezorgers noch ideologisch noch programmatisch een belemmering zagen voor het samengaan van beide partijen. De RPF vond trouwens vanaf haar oprichting in 1975 het gescheiden optrekken van de orthodox-christelijke partijen (dus inclusief de SGP) niet aanvaardbaar, dus ook in een tijd waarin de programmatische verschillen nog wel (enige) betekenis hadden. De voorstanders van eenwording binnen het GPV waren tot het inzicht gekomen dat de nauwe relatie tussen kerk en politieke partij – concreet de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) en het GPV – onjuist was.⁹⁴ Zij constateerden tevens dat de politieke programma's van beide partijen zich niet of nauwelijks meer van elkaar onderscheidden. Het ontbreken van echte verschillen als primaire overweging werd door Dick Slump, voormalig lid van het curatorium van de Groen van Prinsterer Stichting, treffend onder woorden gebracht: 'Het proces van steeds nauwere samenwerking moet daarom niet gebaseerd zijn op onze zwakke positie als kleine christelijke partijen [...] maar op de [...] realiteit dat er sprake is van grote overeenstemming in de politiek-inhoudelijke boodschap.'⁹⁵

De voorstanders in het GPV van een samengaan waren aanvankelijk in de minderheid. Dat het Verbond uiteindelijk toch om ging, had ook te maken met de sterk veranderende maatschappelijke omgeving in de jaren negentig. Partijleider Schutte verwees bij de totstandkoming van een unie tussen beide partijen nadrukkelijk naar de gevolgen van het enorme tempo van het secularisatieproces. GPV-voorzitter Cnossen memoreerde de electorale klap voor het CDA in 1994, zonder dat de protestantse partijen daarvan noemenswaardig profiteerden (evenals trouwens in 1998). Ook het feit dat de RPF in 1994 naar drie zetels steeg, tegenover twee voor het GPV, was volgens hem van invloed geweest.⁹⁶

Deze externe factoren droegen eraan bij dat de geesten in het GPV rijp werden voor een samengaan met de RPF. Toch bleef een kleine kern zich tot het laatst toe verzetten. De opposanten vonden bij de achterban te weinig weerklank en konden het samengaan van het GPV met de RPF niet tegenhouden. Mede vanwege de gevoeligheden in de achterban van het GPV kozen de besturen van beide partijen voor een voorzichtige aanpak. In de herfst van 1999 besloten zij tot een politieke integratie in de vorm van een unie, die in januari 2000 met de komst van de ChristenUnie een feit werd. GPV en RPF beschouwden de 'doorgroei naar een fusie' als een reële mogelijkheid, maar legden daarover nog niets vast – daarover moest later worden beslist.